

**ФУНКЦІЙНО-ГРАМАТИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ НЕПОВНИХ
СТРУКТУР З ЕЛІПСОВАНИМИ ГОЛОВНИМИ ЧЛЕНАМИ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)**

Анотація. У статті проаналізовано особливості функціонування та семантику неповних структур з еліпсованими головними членами, окреслено їхній стилістичний потенціал у мовотворчості М. Стельмаха.

Ключові слова: функційно-граматичні параметри, семантика, граматична неповнота синтаксичних конструкцій, еліipsis, стилістичний потенціал, художній текст.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Мовна майстерність Михайла Стельмаха виявляється у створенні нових та використанні вже відомих мовних засобів у нехарактерному для них значеннєвому та граматичному напрямках. Пошуки нових синтаксичних форм вираження інформації, коли письменник уважає, що старі себе вичерпали, часто перешкоджають баченню того, що або можливості замінюваної одиниці використані не до кінця, або обрано помилковий напрямок удосконалення [3, с. 89]. Залучення нових структур повинно супроводжуватися певними змінами в загальній синтаксичній ідеї письменника, інакше недоліки попередніх форм можуть передаватися новій одиниці. В. Матезіус констатує, що «... речення як абстрактна модель є синтаксичною формою й повинно відноситися до мови», у мовленні «воно реалізується як конкретне висловлення» [9, с. 237]. Будь-яке висловлення характеризує повнота вираження змісту. Достатність мовних засобів для відображення змісту властива повним структурам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неповні конструкції неодноразово ставали об'єктом уваги багатьох учених. Питання, пов'язані з неповними структурами, розглядали В. Дельбрюк, Ш. Баллі, В. Вундт, Д. Лайонз та інші дослідники. Основи концепції неповного речення були закладені російськими вченими М. Грачем, І. Ф. Буслаєвим, О. М. Пешковським та О. О. Шахматовим. В українському мовознавстві про це свідчать роботи таких лінгвістів, як О. А. Бех, Л. А. Булаховський, Н. В. Гуйванюк, Н. М. Дзюбак, П. С. Дудик, І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, Г. Г. Інфантова, Н. В. Катанцева, П. П. Коструба, М. Ф. Кобилянська, С. Я. Єрмоленко, А. П. Загнітко, О. С. Мельничук, Н. Д. Писаренко, Г. І. Попова, О. П. Сковородников, І. І. Слинько, О. О. Чувакін, В. І. Шульгіна й багато інших, але досі залишаються нерозв'язаними питання про критерії розмежування повних і неповних речень. Установлення неповноти ґрунтується на основі принципу зіставлення цих синтаксичних утворень із відповідними двоскладними чи односкладними повними реченнями [6, с. 4]. Показниками їх неповноти є форми слів, які можуть бути як у самому реченні, так і поза ним. Контекст та ситуація є тими умовами, які сприяють виникненню таких синтаксичних структур. Пропуск будь-якого члена речення вчені розглядають як неповну реалізацію структурної схеми конкретного речення.

Першим фундаментальним дослідженням неповних речень в україністиці була дисертація П. С. Дудика «Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові» [4]. Неповними лінгвіст уважає «речення без одного або кількох формально відсутніх членів, які потрібні для смислової закінченості речення, підказуються його граматичною будовою та змістом і зрозумілі з сусідніх речень, з обставин розмови або з внутрішніх лексико-граматичних засобів» [5, с. 145].

Розглядаючи теорію неповних речень як частину загальної теорії речення, П. С. Дудик наділяє неповні речення тими ж істотними ознаками будь-якого повного речення, яким властива певна специфічність і повнота вияву в неповних реченнях: відносна самостійність функціонування речення як мовної одиниці; предикативність; відносна закінченість його змісту; граматична організованість речення; властива йому інтонаційна завершеність [5, с. 144].

Спираючись на ці міркування, розмежовуємо: 1) власне-неповні конструкції з незаповненою позицією підмета або присудка; 2) односкладні речення з нульовою позицією головного члена; 3) двоскладні й односкладні речення з нульовою позицією другорядних членів речення [2, с. 8].

Зважаючи на науково-теоретичні дослідження неповних структур, ми переконуємось у тому, що показником виділення неповних речень є *elipsis* головного чи другорядного члена речення. Лексема *elipsis* і його морфемно-фонетичний варіант *elips* – грецького походження: *elleipsis* – пропуск. Еліптичними називають форму, вираз, зворот, конструкцію, які містять еліipsis [8, с. 6]. Ми розглядаємо явище еліipsisу широко – як лінгвістичне позначення такої мовленнєвої реалії як *опущення, пропуск, неназвання, нестача* будь-якої синтаксичної одиниці – члена речення, його частини, певного сполучення слів, навіть усього речення, до того ж незалежно від мотивації такого еліipsisу (*пропуску, нестачі*), безвідносно до того, якими чинниками зумовлений еліipsis неназваних мовних одиниць у кожному акті комунікації [1, с. 97–98]. Тим самим термін *elipsis* ми розглядаємо як такий, що охоплює будь-які речення неповно-граматичної будови.

Неповні структури, як і повні, виконують відповідні комунікативні функції. Самі по собі такі структури ніколи не мають відносно закінченого смислу. Неповнота їхнього змісту сполучається з граматичною неповнотою. На обох цих ознаках – смисловій і граматичній неповноті – загалом ґрунтується й саме поняття неповного речення [5, с. 147].

Метою статті є виявлення неповних структур з еліпсованими головними членами у творах Михайла Стельмаха, з'ясування специфіки їхнього функціонування, особливостей функційно-граматичної та семантичної організації в художньому контексті.

Її завдання: 1) простежити еволюцію поглядів на неповне речення; 2) охарактеризувати семантико-синтаксичну структуру неповних речень; 3) виявити основні семантико-функціональні типи неповних речень з еліпсованими головними членами у творах М. Стельмаха; 4) простежити їхнє стилістичне навантаження в художньому тексті письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мові творів М. Стельмаха на особливу увагу заслуговують власне неповні речення, які сприяють посиленню уваги до читача, залучаючи його до активного сприйняття художньої оповіді. Неповні речення як синтаксичні одиниці без одного або кількох формально не виражених членів, які потрібні для логічного завершення речення, у мовотворчості письменника мають різний комунікативно-інтенційний зміст: констатація факту, спонукання читача до роздумів за допомогою питання, вираження психологічного стану особи тощо. Домінують неповні двоскладні речення з неназваним підметом або присудком [7, с. 40].

Найчастіше еліпсованими в неповному реченні є головні члени. У мові творів М. Стельмаха граматичну неповноту синтаксичних конструкцій у більшості випадків спричиняє еліipsis підмета. Він компенсує здебільшого попередній контекст, тобто неповні речення являють собою повідомлення про того самого суб'єкта дії. Для будови таких речень характерна наявність присудка, який координується з неназваним підметом і членами його групи [2, с. 8].

Найчастіше такі структури поширені членами присудкової групи й тоді, як слушно зауважує О. М. Назаров, містять висловлення про суб'єкт, який діє за певних названих обставин на об'єкт [10, с. 10]. Стилістичне навантаження такого пропуску полягає в уникненні повторення однакової граматичної форми, яка заважала б динаміці відтворення подій: *Як добралась до хати, впала на ліжко – не пам'ятає* [12, с. 98].

Найчастіше в неповних двоскладних реченнях подають інформацію про той самий об'єкт або про багато однотипних об'єктів чи явищ, наприклад: *Давно вже хотів, як на духу, погомоніти з тобою* [12, с. 24]; *У мене земля не вилежувалась би облогами, а робила, як наймичка* [12, с. 25]; *Відходить їхній час, відходить і мій* [12, с. 26]; *Тому й крутиш життям, як циган сонцем* [12, с. 27]; *Хліба ж святого візьми на дорогу* [12, с. 26]; *Похапцем вихопив хліб з рук старого* [12, с. 26].

У проаналізованих нами художніх текстах М. Стельмаха еліпсис підмета відбувається за умови, коли комунікант у кількох двоскладних реченнях або частинах складних синтаксичних конструкцій експлікує певну інформацію про один семантичний суб'єкт і співвідноситься з підметами зазначених структур: *Опришок послухав попа. Зшив собі з шкури мішок, поклав до нього дев'яносто дев'ять цеглин, узяв ношу на плечі й пішов по світу* [12, с. 25].

Пропуск **підмета** допомагає авторові привернути увагу читача до суттєвих характеристик об'єкта розмови: *Така ж молодюсінька і вже овдовіла* [12, с. 24]; *Тільки правду кажи, не хитруй зі мною хоч тепер* [12, с. 24]; *Відразу ж спохватилась, чогось засоромилась і з жалем кивнула на мене* [11, с. 145]; *Високий, у синіх, аж голубих, штанях, з косою на плечі йшов дугами* [11, с. 96].

В окремих випадках вилучення підмета допомагає авторові створити певну динамічну ситуацію: *Скрадаючись, добрів до борсучих нір, обколесував їх, знайшов перші після зимової сплячки сліди звірів, знайшов уже просохлу купку землі на своєму скарбі, трохи поправив її хворостою й попрямував до оселі* [11, с. 85]; *Багатий прокинувся, схопився з ліжка й драла на вулицю. Скочив на попового коня – тільки курява за ним піднялася* [12, с. 250].

Отже, неповні структури з пропуском підмета у творах М. Стельмаха сприяють вираженню різних емоційно-оцінних значень, їхнє вживання допомагає донести до читача динамізм, увиразнення найважливіших моментів, яскраву контрастність.

Еліпсис присудка в реченневих структурах прози М. Стельмаха простежуємо нечасто, оскільки він рідше, ніж підмет, виступає елементом тематичного плану. За спостереженнями Н. М. Дзюбак, показниками неповноти таких синтаксичних утворень є формально не виражені підмет, додаток при перехідному дієслові чи обставинний компонент, що конкретизує присудок [6, с. 12].

Неповні речення з невербалізованим присудком мають власну функціональну специфіку в художньому контексті. У названих реченнях є вказівка на характеристику лексично не вираженої дії, зокрема, з неї можна встановити, хто виконує дію, а також те, як, коли, чому, з якою метою її виконують.

У неповних реченнях з пропущеним присудком спостерігаємо зіставлення або протиставлення різнотипних семантичних об'єктів, які за різних обставин характеризуються однаковими ознаками, переважно **локативними** та **темпоральними**: – *Діду, а куди лебеді полетіли? – На тихі води, на ясні зорі* [12, с. 103]; *Верхівці повернули до Черемошу, а піші на царину* [12, с. 517]; *Він був у Болгарії гренадером, а ти на своїй землі – скоропадчиком* [11, с. 27]; *Це в полі, а на лузі – воли* [11, с. 26]; *З човна капала вода, з людини – кров* [11, с. 21]; *Усе життя Семен Магазаник у будні рвався до багатства, у свята – до святенництва* [11, с. 21].

У межах найтиповішої форми діалогу (питання-відповідь) у художньому тексті використовують усі різновиди питальних неповних речень. Вони можуть мати власне-питальний характер (орієнтовані на отримання нової інформації) та, зберігаючи форму питального речення, передавати інші значення. Еліпсис предиката мовлення трапляється також у художніх текстах М. Стельмаха: – *Як ти на цеє?* [11, с. 238]; – *Та годі про це* [11, с. 26]; *Що ж про нього?* [11, с. 26].

Висновки. Отже, власне-неповні конструкції з незаповненою позицією підмета й присудка у творах М. Стельмаха виконують функцію економії у висловленні, усувають тавтологію, сприяють лаконізму оповіді, точності й посилюють експресивність тексту. Це сприяє інтимізації мовлення, імітації його стихійності, наближенню до усно-розмовного стилю. Власне-неповні речення сприяють вираженню різних емоційно-оцінних значень. Уживання їх у творах письменника допомагає донести до читача живу картину подій, що характеризується динамізмом, акцентувати найважливіші, найяскравіші моменти. Вони сприяють увиразненню різноманітних семантичних відношень, посиленню контрасту між значеннями вербалізованих членів, створенню градаційних рядів тощо.

Список використаних джерел:

1. Богатько В. В. Еліптичність речення як граматичне явище / В. В. Богатько // Наук. записки. Серія : Філологія : зб. наук. пр. Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського; голов. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2007. – Вип. 9. – С. 97–100.
2. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Валентина Василівна Богатько ; НАН України Ін-т укр. мови. – Київ, 2005. – 24 с.
3. Гуйванюк Н. В. Кореферентність синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 88–96.
4. Дудик П. С. Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Петро Семенович Дудик ; Київ. держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1954. – 361 с.
5. Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові / П. С. Дудик // Дослідження з синтаксису української мови. – Київ : Наук. думка, 1958. – С. 129–260.
6. Дзюбак Н. М. Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Наталія Миколаївна Дзюбак ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 1999. – 20 с.
7. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / І. Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47.
8. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – Москва : Иностран. лит., 1960. – 343 с.
9. Матезиус В. Попытка создания теории структурной грамматики / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – Москва : Прогресс, 1967. – С. 196–209.
10. Назаров А. Н. К вопросу о выделении неполных предложений в особый грамматический тип / А. Н. Назаров // Вопросы синтаксиса рус. лит. языка: труды I–IV конф. кафедр рус. лит. языка пед. ин-тов Поволжья. – Куйбышев : КГПИ, 1963. – С. 8–10.
11. Стельмах М. П. Чотири броди : роман / М. П. Стельмах. – Київ : Рад. письменник, 1979. – 527 с.
12. Стельмах М. Вибр. твори / М. Стельмах. – Київ : Дніпро, 1969. – 735 с.

Valentyna Bogatko

**FUNCTIONAL, GRAMMATICAL AND SEMANTIC PARAMETERS OF INCOMPLETE
STRUCTURES WITH ELLIPTIC MAIN SENTENCE MEMBERS
(ON THE MATERIAL OF MYKHAYLO STELMAKH'S PROSE)**

Abstract. The article analyzes the features of functioning and the semantic of incomplete structures with elliptic main sentence members. The article shows theirs stylistic potential in M. Stelmakh's works.

Key words: functional and grammatical parameters, semantics, grammatical incompleteness of syntactic construction, ellipsis, stylistic potential, fiction text.

Валентина Богатько

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ НЕПОЛНЫХ
СТРУКТУР С ЭЛЛИПСИРОВАННЫМИ ГЛАВНЫМИ ЧЛЕНАМИ (НА МАТЕРИАЛЕ
ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)**

Аннотация. В статье проанализированы особенности функционирования и семантика неполных предложений с эллипсированными главными членами, определен их стилистический потенциал в творчестве М. Стельмаха.

Ключевые слова: функционально-грамматические параметры, семантика, грамматическая неполнота синтаксических предложений, эллипсис, стилистический потенциал, художественный текст.